

Marton Klára

Rejtőzködő fogyatékos-közösségek és a többségi társadalom

CSOPORTKÖZI KOMMUNIKÁCIÓ

Bár fizikai világunk közös, időnként mindannyian átéljük a csoporton kívüliség élményét. Szemlélhetjük a fogyatékoskosságot kultúráként, tekinthetünk a fogyatékos emberekre mint kisebbségi csoportra, be kell ismernünk, hogy a többségi társadalom tagjai közül sokan szorongást és más negatív érzelmeket élnek át, ha fogyatékos emberekkel kerülnek közvetlen kapcsolatba.¹ Írásomban arra keresek választ, hogy mi áll e szorongások hátterében, milyen tényezők alakítják a fogyatékos emberekről alkotott mentális reprezentációinkat, továbbá arra, hogyan kerülhetünk mi, fogyatékos és nem fogyatékos emberek közelebb egymáshoz. E kérdés megválaszolásához egy speciális helyzet elemzését választottam: az internet szerepét a fogyatékos emberek kommunikációjában.

A szociálpszichológiából jól ismert jelenség, hogy a számunkra ismeretlen csoportok tagjaival való találkozások könnyen felszínre hozzák az idegenszerűség és a szorongás érzését. Ezen érzelmekhez gyakran még elhárítás vagy büntudat is társul (SMITH 2008). E szorongás mértékét sok tényező befolyásolja, többek között az, hogy mekkora a szociális távolság a csoportok között, mennyi ismerettel rendelkezünk az adott csoportról és mennyire erős saját szociális identitásunk. Minél erősebb a saját csoportunkkal történő azonosulás, annál nehezebb lehet a másik csoporttal való interakció, mivel a másik csoport erőteljes érzelmeket vált ki belőlünk. A szociális identitás és Self elmélete szerint (például HOGG–ABRAMS 1988), akkor áll fenn valódi azonosulás saját szociális csoportunkkal, ha a csoport beépül a Selfbe. Ebben az esetben, bármilyen inzultus is éri csoportunkat, arra erőteljes érzelmekkel reagálunk, még akkor is, ha minket személy szerint, közvetlenül nem érint a sértés (MACKIE–SILVER–SMITH 2004).

A kapcsolati tapasztalatok jelentős mértékben aktiválják a „Self a másikkal való viszonyában” érzelmi sémát (STERN 1995). Ha mi azonosulunk a többségi társadalommal, a nem fogyatékos emberek csoportjával, és önmagunkat mint azon csoport tagját határozzuk meg, akkor a fogyatékos személyekkel való érintkezés erős érzelmeket válthat ki belőlünk. Ebben a hatásban, a más csoportokkal való érintkezéshez társuló általános szorongáson túl, sok egyéb érzelmek is megjelennek: sajnálat, bizonytalanság arra vonatkozóan, hogy kell-e segíteni és miben, félelem és fenyegetettség érzése, hogy egyszer bármelyikünk ilyen állapotba kerülhet és büntudat, amiért a fogyatékos embert másnak látjuk. Mindezen érzelmek a fogyatékos személy viszonyulását is befolyásolják, hiszen ő, észlelve partnere zavarát, igyekszik fogyatékoskosságát minél inkább elrejtetni, hogy ezzel csökkentse a kapcsolat feszültségét. Tehát a fogyatékos személy

¹ A megállapítások mindvégig a fogyatékos emberek csoportjáról szólnak, de már itt az írás elején fontos megjegyezni, hogy ez egy erőteljes általánosítás, hiszen egy kerekesszékes ember legalább annyira különbözik egy siket személytől, mint egy halló embertől.

úgy próbálja csökkenteni a másik ember negatív érzelmeit, hogy másnak mutatja önmagát, mint aki ő valójában. Több személyes beszélőből is tudjuk, hogy a személyközi kapcsolatokban a fogyatékos emberek gyakran egyáltalán nem a kommunikáció tartalmára, hanem a másik emberben kiváltott hatásra figyelnek (WILLMUTH–HOLCOMB 1993). Minden szociális interakcióban meghatározza viselkedésünket a kommunikációs társ reagálása, de nem mindegy a befolyásolás mértéke.

A fogyatékos ember és a nem fogyatékos partner között zajló kommunikáció során többnyire megfigyelhető, hogy az utóbbi személy irányítja a társalgást, ő választ és vált témát, ő kérdez, tehát ő kontrollálja kettejük kapcsolatát. A fogyatékos személy ezekben a helyzetekben többnyire csak követi a másik ember kommunikációs megnyilvánulásait (MARTON 1995). A Watzlawick-féle kommunikációs modell szemszögéből a fogyatékos személy inferior, szekunder szerepet tölt be a kapcsolatban (WATZLAWICK–BEAVIN–JACKSON 1990). Watzlawick és munkatársai ugyan hangsúlyozzák, hogy az inferior–szuperior, valamint primer–szekunder kapcsolati rendszerek nem fejeznek ki értékítéletet, hiszen a különféle szociális helyzetekben mindannyian hol ilyen, hol olyan szerepeket töltünk be. Viszont a fogyatékos személy a többségi társadalom tagjaival folytatott kommunikációban többnyire ugyanazt a szerepet kapja.

A sikertelen kommunikáció mindkét félnél frusztrációt, szégyenérzést, esetleg büntudatot eredményezhet. A szégyenérzés pedig a Selfet érinti. Ezenkívül az aktuális viszony megítélését mindig befolyásolja az önbecsülés, önpercepció is. A másik személyről alkotott kép függ attól, hogy az illetőnek milyen az önpercepciója (KENNY 1994). Minél kevésbé biztos valaki önmagában, annál inkább – tudatosan – törekszik az öngazolásra. Ezt gyakran a másik személy kontrollálásával tudja leghatékonyabban elérni. Miután a fogyatékos személlyel folytatott kommunikáció sok ismeretlen és bizonytalan elemet hordoz a kommunikációs partner számára, ezért ő a kapcsolati feszültséget úgy próbálja csökkenteni, hogy növeli saját kontrollját a helyzet irányításában. Ez viszont nem segíti sem az egyenrangú kapcsolatok kialakulását, sem az előítéletek csökkenését.

Pedig az előítéletek csökkentésének egyik leghatékonyabb eszköze a csoportok közötti érintkezések gyakoriságának növelése. A hatás több szinten is tetten érhető. Az egyik a kognitív szint. A másik csoportról közvetített tudás növelése együtt jár a csoporttal szembeni előítélet csökkenésével. A kognitív hatásnál azonban még erőteljesebbnek mutatkozik az érzelmi befolyás. Egy adott csoporttal szemben akkor csökken igazán jelentős mértékben az előítélet, ha a változás az érzelmeik szintjén következik be, például a csoport tagjaival való érintkezés már nem okoz szorongást (PETTIGREW 1998). Hogyan lehet a csoportközi érintkezések számát és intenzitását jelentősen növelni a fogyatékos emberek és a többségi társadalom tagjai között? Ennek szemléltetésére választottam példának az internethasználatot, a számítógépes kommunikációt.

AZ INTERNET MINT HÍD

Az elektronikus médiumok, a mobilkommunikáció használatát számtalan kutató sokfajta tudományterületi megközelítésből (szociológia, filozófia, pszichológia, nyelvészet) vizsgálta az elmúlt években. Magyarul is viszonylag nagy számban jelentek meg elméleti tanulmányok és empirikus vizsgálatok összefoglalói. A fogyatékos emberek életminőségének változása szempontjából azonban nagyon kevés elemzés történt. Pedig ez az egyik olyan társadalmi csoport, amelynek életét az átlagosnál nagyobb mértékben befolyásolhatja az internet használata. A jelen írás középpontjában ez a

csoport áll. A fogyatékos személyek internethasználatának vizsgálata sok kérdést felvet, ezek közül most csak egy aspektus, a többségi társadalommal folytatott kommunikáció kerül elemzésre.

A TEST

A személyközi kommunikációban a testnek kiemelt szerepe van. Egyrészt a gesztusok, arckifejezések és a testbeszéd egyéb formái révén a test központi eleme a kommunikációs folyamatnak, másrészt a külső jegyek rendkívüli módon befolyásolják a partner vélekedését, különösen egy új kapcsolat kezdetén (DIJKSTERHUIS–BARGH 2001). Minden személyközi kapcsolatot meghatároz, hogy a kommunikációs partnerek milyen mértékben képesek gesztusaikat, mozgásaikat összehangolni. Bár a testi pózok és mozgások utánzása többnyire automatikusan történik, mindez a társ érzelmeire is jelentős hatást gyakorol (BERNIERI 1988). Egymás viselkedésének tükrözése hozzájárul a szorosabb érzelmi kapcsolat kialakulásához. A mozdulatainkat jobban tükröző társakat szimpatikusabbnak találjuk, több pozitív tulajdonsággal ruházzuk fel őket, mint azokat a kommunikációs partnereket, akikkel nem sikerül ezt az összhangot kialakítanunk (CHARTRAND–BARGH 1999). A kívülről észlelhető test ma még a legjelentősebb befolyásoló tényező a kirekesztés és az előítélet hátterében (SEYMOUR–LUPTON 2004).

A fogyatékos emberek egy jelentős csoportja hátrányban van a szociális interakciók tekintetében, hiszen testi vagy érzékszervi fogyatékoságuk miatt nehezebben tudnak társaikkal harmonizáló testbeszédet kialakítani. Kevésbé képesek mások gesztusainak, mozgásainak utánzására, és az ő mozgásaikat sem mindig tudja a partner automatikusan tükrözni. Ráadásul, a többségi társadalom tagjai körében sok esetben a fogyatékos test látványa az, ami a legfőbb szorongásokat kiváltja. Gyakran a fogyatékos személy maga sem kezdeményez szociális kapcsolatokat testi fájdalmaira, gyakori kifáradásaira hivatkozva. A helyzetet tovább rontja, hogy sok közösségi tér még mindig nem akadálymentes.

Mindezen nehézségekre megoldás lehet az internetes kommunikáció használata. A virtuális világban benne rejlik az esélyegyenlőség lehetősége. Mindenki azzá válhat, amivé szeretne: a kövér ember sovánnyá, a szép átlagossá, a vad szelíddé (TURKLE 1995). A számítógépes kommunikáció révén a fogyatékos emberek is egyenlő eséllyel alakíthatnak ki új kapcsolatokat, köthetnek barátságokat. Önmaguk dönthetnek arról, hogy kommunikációs partnereiknek mikor és mennyit árulnak el testi nehézségeikből. Ez különösen a kapcsolatok kezdeti, törekeny szakaszában biztosít számukra védelmet az azonnali megítéléssel szemben. Nem kell a testbeszéd használata miatt aggódniuk, és nem köti le minden erejüket, hogy figyeljék a kommunikációs partnerben kiváltott hatást. Végre egyenrangú félként vehetnek részt a vitákban, beszélgetésekben. „Valóságosabb dialógusokat tudok folytatni másokkal, mert az alapján ítélnék meg, amit mondok és nem, ahogy kinézek.” (SEYMOUR–LUPTON 2004, 298.)

A fenti szerzők arra is rámutattak, hogy az interneten keresztül kialakított kapcsolatok nem csak a hétköznapi tevékenységekre hatottak, hanem a fogyatékos emberek saját magukról kialakított képét is megváltoztatták. Az internetes kommunikációban, a személyközi kommunikációhoz képest átalakult a test szerepe. Több fogyatékos személy is beszámolt olyan pozitív változásokról, amelyek azt mutatták, hogy e kapcsolatok hozzásegítették őket saját testük könnyebb elfogadásához (SEYMOUR–LUPTON 2004).

A TÉR

Az internet és a tér viszonyáról sok alapos elemzés született. Ezek áttekintésére itt most nincs lehetőség, csak a témánk szempontjából lényeges megállapításokat említem meg. Az internetes kommunikáció révén összecúsznak az eddig elválasztott terek, ami elősegíti az egymással kapcsolatban álló személyek körének kiterjesztését (FEKETE 2006). Nem csak áthidalásra kerülnek a tér legkülönbélebb pontjai, hanem maga a fogalom is átalakul, hiszen a tér megértése összefügg a társadalmi cselekvés megértésével (ANDRÁS 2007). Már az elektronikus média terjedése is hozzájárult a fizikai helyek és a társadalmi helyzetek közötti hagyományos kapcsolat megváltozásához, a különböző szociális szférák egymásba fonódásához (MEYROWITZ 1985), mindezen hatásokat csak tovább erősítette az internetes kommunikáció széles körű használata.

Társas kapcsolatainkat ma már különböző terekben éljük át, beleértve az információs tereket is. Az internet által biztosított virtuális világ megteremtette az akadálymentességet a fogyatékos emberek számára. Ezekben a terekben ők is szabadon mozoghatnak, nem akadályozzák őket szegélyek, emelkedők és lejtők. A téri akadályok megszűnése sok fogyatékos ember számára – először az életben – olyan kommunikációs lehetőséget jelent, amely összhangban áll Nyíri participációs elképzelésével (NYÍRI 2007). Ebben a felfogásban a kommunikáció biztosítja a részvétel, a közös alkotás, az élmények megosztásának lehetőségét (CAREY 1988). Az internetes kommunikáció során összefonódik a közösség építése és az információk cseréje. Téri akadályok nélkül történhet az üzenetek terjesztése és a közösségek kibontakozása. Azt a törekvést, hogy kommunikáció és szociális folyamatok révén létrehozzuk, megőrizzük és megjavítsuk a valóságot (NYÍRI 2007), csak tovább erősíti a fogyatékos emberek bevonása mindezen folyamatokba.

A KÖZÖSSÉG

Az internetes kommunikáció terjedése a közösség fogalmát több szinten is alakította. Egyrészt azáltal, hogy a kommunikációs csatornák bővülése – az új kommunikációs és nyelvi helyzetekre vonatkozóan – a közösségfogalomba történő újabb fogalmi reprezentációk beépüléséhez járult hozzá (SZÉCSI 2007). Másrészt, az internetes kommunikáció terjedésének eredményeként a lokális közösség-kritériumokat felváltották a globális természetűek (GREEN 2003). A közösség már nem korlátozódik közvetlen személyközi kapcsolatokra. Bárki tagja lehet olyan közösségeknek, amelyek tagjai, bár intenzív kapcsolatban állnak egymással, személyesen soha nem találkoztak.

A közösséghez tartozás korábban sok fogyatékos ember számára jelentős gondot okozott. Ennek, a fent említetteken kívül (lásd test és tér) számos egyéb oka is volt, mely okok közül sokat megszüntetett az internetes kommunikáció elterjedése. Nem kell elmenni otthonról, nem kell felöltözni hozzá, akkor lehet csatlakozni a csoporthoz, amikor az éppen alkalmas a fogyatékos személy számára, bármikor ott lehet hagyni a fórumot, szabadon lehet választani társaságot és még az esetleges nyelvi nehézségek is könnyebben leküzdhetők. Nincs olyan jellegű időkorlát, mint a személyközi kommunikáció esetében, és elhalványul az éles határ a szóbeli és írásbeli nyelvhasználat között. Elfogadott a kevésbé formális nyelvhasználat, a rövidítések, képi szimbólumok alkalmazása. Ez sok fogyatékos ember számára jelenti a korábbi kommunikációs akadályozottság csökkenését, azt az új élményt, hogy szabadon képes érzelmeit

és gondolatait megosztani másokkal. Míg a többségi társadalom tagjai számára a virtuális közösségi élmények nem helyettesítik, hanem kiegészítik a személyes kapcsolatokat (SÁNDOR 2003), addig a fogyatékos emberek számára ezen virtuális kapcsolatok alkothatják a kapcsolati háló legfőbb elemeit.

Ezekben a virtuális közösségekben a fogyatékos személy egyenrangú félként tud kapcsolatokat kialakítani. Ez nem csak a fogyatékos személy szemszögéből jelent pozitív változást, bár valóban előfordulhat, hogy ő most először kapja meg ugyanazt a figyelmet és törődést, mint társai, hanem a közösségfogalom fejlődése és a valóság alakítása szempontjából is fontos lépés. A fogyatékos személyek befogadása a virtuális közösségekbe hozzájárul a közösségfogalmat meghatározó képzettársítási tartomány kiszélesítéséhez, a fogalom gazdagodásához, s ezzel párhuzamosan – a fogyatékos fogalmát illetően – a szociális reprezentációk változásához. Jelenlegi közösségfogalmainkat tovább árnyalhatják olyan jövőbeni kutatások, amelyek a csoportközi kommunikációt nem csak a fogyatékos és nem fogyatékos személyekre vonatkozóan vizsgálják, hanem a különböző fogyatékos csoportok tagjai között is.

AZ INTERNETES KOMMUNIKÁCIÓ ÁRNYOLDALAI

Eddig elsősorban azon jelenségek kerültek bemutatásra, amelyek pozitívan segítik a fogyatékos emberek társadalmi integrációját és a többségi társadalom szociális reprezentációjának változását. Az internetes kommunikációnak azonban számos árnyoldala is van a fogyatékos személyek szemszögéből. Az első anyagi természetű. Köztudott, hogy a hátrányos helyzetű, kisebbségi csoportok tagjai nehezebben férnek hozzá az elektronikus médiumokhoz (BARGH–McKENNA 2004). A hozzáférés sok esetben a fogyatékos személyek számára is nehézséget jelent. Az internethasználat általános negatív hatásainak tárgyalására itt nem térek ki (például túlzott használat, internetabúzus, pszichés tünetek), csak azon szempontokat vetem fel, amelyek szorosan összefüggnek a fogyatékos és nem fogyatékos emberek kommunikációjával.

Ezek közé tartozik az a kérdés, hogy milyen pszichés hatásai vannak a fogyatékos személy identitásának alakulására annak a ténynek, hogy azért tud egyenrangú félként szociális kapcsolatokat építeni a többségi társadalom tagjaival, mert eltitkolja fogyatékoságát. Ennek – a lebukás veszélyén túl – számos következménye van. Az eltitkolt identitás miatt a fogyatékos ember védtelenné válik az előítéletekkel szemben, hiszen nem fogyatékos társai maguk közé tartozónak tekintik őt. Állandóan jelen van a titok és a becsapás körüli izgalom, az élmény kettőssége: részben az elfogadottság érzésének öröme, részben annak átélése, hogy ez hazugság révén történik. Többen úgy vélik, mindez csak újabb falakat épít a fogyatékos és nem fogyatékos közösségek közé (GOGGIN–NEWELL 2003). Ráadásul, nem csak a fogyatékos személyek kelthetik azt a benyomást, hogy ők mások, mint akik valójában. Számos olyan visszaélésről olvashatunk a szakirodalomban, amikor nem fogyatékos személyek úgy próbálták, például támogató fogyatékos csoportok tagjait félrevezetni, hogy magukat súlyosan sérült embereknek adták ki. A leggyakrabban hivatkozott eset „Julie” története. Egy nem fogyatékos férfi pszichiáter éveken át fogyatékos nőnek adta ki magát, intim részletek után kutakodva befolyásolta más fogyatékos nők csoportjának döntéseit (STONE 1991). Az internetes fórumokat sokan használják szerepcseré játékokra.

Bár a fogyatékos személyek gyakran számoltak be annak előnyeiről, hogy a külső testi jegyeik rejtve maradhatnak, vagy legalábbis halogatható megjelenésük az inter-

netes kommunikáció során, mégis úgy tűnik, sokan szívesen megosztanák a testükkel kapcsolatos érzéseiket másokkal. Ennek következménye, hogy bár az internetes kommunikáció utat nyit a fogyatékos és többségi társadalom tagjainak interakcióihoz, sok fogyatékos ember mégis inkább más fogyatékos személyekkel folytatott kommunikációk során építi kapcsolatait. Igaz, hogy az internet a fogyatékos emberek kommunikációja szemszögéből megszüntette a térbeli korlátokat, a fogyatékos társadalom speciális világa mégis megmaradt (SEYMOUR–LUPTON 2004).

ÖSSZEGZÉS

A fogyatékos csoportokon belüli kommunikáció gyarapodásának, ha nem is azonnali és közvetlen, de közvetett hatása bizonyára lesz a többségi társadalomba való hatékonyabb beilleszkedésre. Azáltal, hogy a fogyatékos emberek számára lehetőség nyílt a csoporton belüli széles körű kapcsolattartásra, erősödnek a fogyatékos közösségek. Minél nagyobb erővel, hatalommal rendelkeznek ezek a közösségek, annál inkább figyelembe kell venni véleményüket, akaratukat. Ez a „hatalommal való felruházás” biztosan hozzájárul a fogyatékos emberek önbizalmának növekedéséhez, a világról szerzett élményszerű tapasztalataik gyarapodásához, és mindezek által a társadalmi korlátok gyengítéséhez. A fogyatékos és nem fogyatékos emberek közös életterének megteremtése a virtuális világban a valós világ élettereinek változását is elősegíti, hiszen a virtuális és valós világ közötti határ nem mindig rajzolódik ki élesen. Egyre gyakoribb az átjárás a két világ között.²

IRODALOM

- ANDRÁS Ferenc 2007. A tér mint kommunikációs színhely. *Világosság* 9, 63–69.
- BARGH, John A. – McKenna, Katelyn Z. A. 2004. The internet and social life. *Annual Review of Psychology* 55, 573–590.
- BERNIERI, Frank 1988. Coordinated movement and rapport in teacher-student interactions. *Journal of Nonverbal Behavior* 12, 120–138.
- CAREY, James W. 1988. *Communication as culture. Essays on media & Society*. New York: Routledge.
- CHARTRAND, Tanya L. – BARGH, John A. 1999. The chameleon effect: The perception-behavior link and social interection. *Journal of Personality and Social Psychology* 76, 893–917.
- DIJKSTERHUIS, Ap – BARGH, John A. 2001. The perception-behavior expressway: Automatic effects of social perception on social behavior. In M. P. Zanna (ed): *Advances in experimental social psychology*. San Diego – CA: Academic Press, 1–40.
- FEKETE László 2006. Ember, gép és kommunikáció. *Világosság* 6–7, 171–177.
- GOGGIN, Gerard – NEWELL, Christopher 2003. *Digital Disability: The Social Construction of Disability in New Media*. Lanham – Maryland: Rowman & Littlefield.
- GREEN, Nicola 2003. Community Redefined: Privacy and Accountability. In Kristóf Nyíri (ed): *Mobile Communication. Essays on Cognition and Community*. Vienna: Passagen, 43–56.
- HOGG, Michael A. – ABRAMS, Dominic 1988. *A social psychology of intergroup relations and group processes*. New York: Routledge.
- KENNY, David A. 1994. *Interpersonal perception: A social relations analysis*. New York: Guilford Press.

² Az írás elkészítéséhez támogatást nyújtott a National Institute for Health, National Institute of Deafness and other Communication Disorders 1R15DC009040-01 pályázata. Köszönettel tartozom továbbá Kőnczei Györgynek tartalmi megjegyzéséiért.

- MACKIE, Diane M. – SILVER, Lisa – SMITH, Eliot R. 2004. Intergroup emotions: Emotion as an intergroup phenomenon. In Larissa Z. Tiedens – Colin Wayne Leach (eds): *The social life of emotions*. Cambridge: CUP, 227–245.
- MARTON Klára 1995. A kommunikáció szerepe a fogyatékos személyek szocializációjában. In Zászkaliczky Péter (szerk.): „...*Önmagában véve senki sem...*” *Tanulmányok a gyógypedagógiai pszichológia és határtudományainak köréből*. Budapest: Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola, 198–208.
- MEYROWITZ, Joshua 1985. *No Sense of Place: The Impact of Electronic Media on Social Behavior*. Oxford University Press.
- NYÍRI Kristóf 2007. Idő és kommunikáció. *Világosság* 4, 33–39.
- PETTIGREW, Thomas F. 1998. Intergroup contact theory. *Annual review of Psychology* 49, 65–85.
- SÁNDOR Klára 2003. Lehet-e valóságos a virtuális közösség? Társas kapcsolathálózatok kiépülése a Westel WAP-társalgójában. *Világosság* 1–2, 131–140.
- SEYMOUR, Wendy – LUPTON, Deborah 2004. Holding the line online: exploring wired relationships for people with disabilities. *Disability and Society* 19/4, 291–305.
- SMITH, Eliot R. 2008. Rediscovering the emotional aspect of prejudice and intergroup behavior. In Ulrich Wagner – Linda R. Tropp – Gillian Finchilescu – Colin Tredoux (eds): *Improving intergroup relations*. Blackwell, 42–54.
- STERN, Daniel N. 1995. *The motherhood constellation. A unified view of parent-infant psychotherapy*. New York: Basic Books.
- STONE, Allucquère Rosanne 1991. Will the real body please stand up? Boundary stories about virtual cultures. In Michael Benedikt (ed): *Cyberspace: First Steps*. Cambridge – Mass.: MIT Press, 81–118.
- SZÉCSI Gábor 2007. Nyelv, közösség, kommunikáció az elektronikus médiumok korában. *Világosság* 11–12, 159–166.
- TURKLE, Sherry 1995. *Life on the screen: Identity in the age of the internet*. New York: Touchstone.
- WATZLAWICK, Paul – BEAVIN, Janet H. – JACKSON, Don D. 1990. *Menschliche Kommunikation – Formen, Störungen, Paradoxien*. Bern: Huber Verlag.
- WILLMUTH, Mary E. – HOLCOMB, Lillian 1993. *Women with disabilities. Found voices*. New York: Hayworth Press.

Alexandre TRAUNER: *Near the Canal Saint-Martin, motive for the film Hotel du Nord / A Canal Saint-Martin környékén, motívum a Külvárosi szálloda című filmhez, Paris, 1937 (Marcel Carné, Henri Jeanson)*